

*Гаценко О. О.,
головний спеціаліст юридичного відділу
Чернігівської міської ради*

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ВИЗНАЧЕННЯ ОBOB'ЯЗКОВОЇ ЧАСТКИ У СПАДЩИНІ ПРИ СПАДКУВАННІ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання можливості застосування положень про обов'язкову частку у спадщині при переході права автора на винагороду в порядку спадкового правонаступництва, визначення обов'язкової частки при спадкуванні виключних прав на використання твору, а також розгляду питання про захист особистих немайнових прав автора особами, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Ключові слова: обов'язкова частка у спадщині, законодавство України, спадкування, особисті немайнові права, спадкове правонаступництво.

Постановка проблеми. Однією з невирішених на законодавчому рівні проблем, пов'язаних із спадкуванням авторських прав, залишається питання про застосування положень про обов'язкову частку у спадщині – правового інституту, відомого ще з часів римського права.

В юридичній літературі з цього питання висловлювались різні позиції: від твердження про те, що майнові права автора взагалі не повинні враховуватися при визначенні обов'язкової частки у спадщині, до твердження, що до цих прав повинні застосуватися в повному обсязі загальні правила про спадкування.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Теоретичну основу дослідження становлять праці з питань права інтелектуальної власності і спадкового права таких вчених, як Е. Гаврилов, А. Сергеев, Г. Кулакова та ін.

Метою цієї статті є дослідження питання можливості застосування положень про обов'язкову частку у спадщині на практиці при переході права автора на винагороду в порядку спадкового правонаступництва, визначення обов'язкової частки при спадкуванні виключних прав на використання твору, а також розгляд питання про захист особистих немайнових прав автора особами, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Викладення основного матеріалу. При розгляді окресленого питання насамперед необхідно проаналізувати, хто має право на отримання обов'язкової частки у спадщині і які наслідки може мати застосування положення про обов'язкову частку у спадщині при спадкуванні авторських прав.

Цивільним кодексом України, яким регламентовано право на обов'язкову частку у спадщині, визначено коло осіб, які мають право на отримання спадщини, навіть якщо заповідач не призначив їх своїми спад-

коємцями, а також встановлено розмір успадкованої частки. Так, відповідно до ст. 1241 Цивільного кодексу України малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка) [1,356].

Закон України «Про авторське право і суміжні права» закріплює за автором виключні права дозволяти або забороняти здійснення дій, перелік яких зазначений у частині 3 статті 15 Закону, що охоплюють усі основні можливі види використання твору. Перехід виключних майнових прав автора до спадкоємців означає фактично надання їм юридичної можливості визначати подальшу «долю» твору після смерті автора: чи буде він доступним публіці, на яких умовах тощо.

Національне законодавство на даний час, на жаль, не містить ніяких положень, які б дозволяли боротися з випадками зловживання спадкоємцями правами, набутими в порядку спадкування. Так, цілком зрозуміло, що автор створив і оприлюднив твір зовсім не для того, щоб потім він був недоступним для публіки, проте спадкоємці можуть не лише контролювати використання твору, але й в загальні заборонити будь-яке його використання, тобто позбавити інших осіб доступу до нього на весь час охорони авторських прав.

Більш того, спадкоємці можуть знищити примірники творів, які є в їхньому розпорядженні, і в переважній більшості випадків відсутня будь-яка можливість цьому запобігти.

Ураховуючи наскільки складні відносини складаються у творчих особистостей зі своїми близькими родичами (дітьми, чоловіком (дружиною), батьками), подібна ситуація видається не такою вже нереальною. Достатньо навести приклад знищення одним із спадкоємців архіву декількох поколінь сім'ї композиторів Штраусів.

У деяких випадках архівні матеріали можуть бути знищені або права на твори можуть не реалізовуватися навіть за відсутності умислу, лише через необережність спадкоємців, халатне ставлення до творчої спадщини, небажання докладати зусиль для реалізації набутих прав.

Теоретично автор може уникнути виникнення подібної ситуації, зазначивши у заповіті осіб, які успадкують його авторські права. Однак в цьому випадку воля автора щодо розпорядження своїми правами може вступити у протиріччя з положенням цивільного

законодавства, яким передбачено доволі широке коло осіб, які мають право на отримання обов'язкової долі у спадщині. Варто зазначити, що несправедливість такого положення завжди викликала неприйняття у багатьох спеціалістів у галузі авторського права, які намагалися усунути пов'язані з нею наслідки за допомогою обмеженого тлумачення. Наприклад, професор Е. Гаврилов зазначав, що «при спадкуванні майнові права автора не оцінюються і при визначенні обов'язкової частки у спадщині... не враховуються» [2,127].

Проте професор А. Сергєєв вважав, що зазначена позиція «не відповідає ні змісту чинних правил спадкування, ні практиці, яка склалась», і намагався обґрунтувати власний погляд на питання про те, «чи можуть... особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, претендувати на авторське право, яке переходить у спадщину» [3,174].

Згідно з підходом, запропонованим науковцем, хоча повне ігнорування прав на обов'язкову частку у спадщині при спадкуванні авторських прав не відповідало б законодавчо закріпленим положенням, проте до спадкоємців, які мають право на отримання такої частки, повинні переходити не виключні права, а тільки право на отримання частини винагороди: «виходячи зі змісту норм закону про обов'язкову частку, основне призначення якої складається в матеріальному забезпеченні спадкоємців, які, як правило, не мають самостійних джерел для існування, можна говорити про які-небудь особливі права цих осіб лише стосовно права на винагороду, що входить до складу спадщини. Зазначені особи не залежно від отримання іншого спадкового майна можуть отримати не менше половини частки винагороди за використання твору, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом, якщо тільки між спадкоємцями не буде досягнуто іншої угоди про розподіл спадкового майна» [3,176].

Незважаючи на те, що позиція А. Сергєєва має аргументи на свою користь, проте якщо більш детально її проаналізувати, вона викликає критичні зауваження. Дійсно, не можна не погодитись із науковцем, що запропонований ним підхід є абсолютно правильним з точки зору тих цілей, які стояли перед законодавцем при закріпленні положення про обов'язкову частку у спадщині, проте все ж таки, на нашу думку, така позиція є суперечливою. Так, стосовно зроблених науковцем висновків про спадкування обов'язковими спадкоємцями лише частки у праві на винагороду, але не частки у виключних правах може бути наведено такий самий аргумент про відсутність будь-якого законодавчого положення для подібних висновків. Оскільки на сьогодні відсутні у законодавстві положення, які б виводили майнові права автора із сфери дії загальних норм, які регулюють спадкові відносини, зокрема і право на обов'язкову частку у спадщині.

З часом Е. Гаврилов змінив свою позицію, висловивши думку, що «при спадкуванні майнові права повинні оцінюватися і при обчисленні обов'язкової частки у спадщині враховуватися поруч з іншими майновими правами. Діаметрально протилежна позиція, яка висловлюється сьогодні деякими дослідниками, є неправильною» [4,193].

Дійсно, якщо виходити із буквального тлумачення чинного законодавства, то згідно з правом на обов'язкову частку у спадщині до спадкоємців, які мають право на її одержання, переходить половина частки, яка б належала їм при спадкуванні за законом. Жодного винятку із цього правила Цивільним кодексом України не передбачено і ніяких підстав для застосування обмеженого тлумачення цієї норми не існує, у тому числі не лише права на винагороду, яке передбачено статтями 17, 25 Закону України «Про авторське право і суміжні права», але й при спадкуванні виключних прав автора.

Для того, щоб визначити, які саме наслідки буде мати застосування цих положень на практиці, вважаємо за доцільне проаналізувати такі наслідки для трьох груп відносин:

1) пов'язаних зі спадкуванням права на винагороду, виплата якого передбачена статтями 17, 25 Закону України «Про авторське право і суміжні права»;

2) пов'язаних зі спадкуванням виключних прав на використання твору;

3) пов'язаних із можливістю захисту особистих немайнових прав автора.

Стосовно першої групи відносин, пов'язаних зі спадкуванням права на отримання винагороди у тих випадках, коли Закон допускає можливість використання твору без згоди осіб, яким належить зазначене право, але з виплатою їм винагороди (ст. 25 Закону), або передбачає виплату «справедливої» винагороди (ст. 17 Закону), то слід зазначити, що ніяких особливих проблем із застосуванням положення про обов'язкову частку у спадщині при цьому не виникне. Це пов'язано насамперед із тим, що мова йде тільки про розподіл винагороди, яка виплачується за використання твору, і від спадкоємців не вимагається надання яких-небудь дозволів на використання творів. Положення про обов'язкову частку у спадщині призводять за загальним правилом лише до перерозподілу частини винагороди від спадкоємців за заповітом до спадкоємців за законом, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Підтвердженням цієї позиції є судова практика, зокрема відповідно до абзацу 3 пункту 35 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» від 4 червня 2010 року № 5 винагорода за використання твору розподіляється між спадкоємцями відповідно до часток у спадщині [5,24].

Набагато складніше ситуація з вирішенням питань, пов'язаних зі спадкуванням виключних прав на використання творів. Закон України «Про авторське право і суміжні права» закріплює за автором виключне право на використання твору у будь-якій формі і будь-яким способом, що означає також право дозволяти або забороняти дії, перелічені в частині 3 ст. 15 Закону.

Як зазначалося, перехід виключних немайнових прав автора до спадкоємців означає надання останнім юридичної можливості вирішувати подальшу долю твору після смерті автора. Наявність осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, може суттєво

ускладнити реалізацію спадкових прав автора, призвести на практиці до різного роду зловживань.

На відміну від випадків спадкування об'єктів речових прав, до яких можуть бути застосовані різні додаткові механізми для розподілу майна, передбачені цивільним законодавством (наприклад, встановлення порядку його використання за рішенням суду), ситуація зі спадкуванням виключних прав на використання творів кардинально протилежна. Для правомірного використання твору вимагається отримання згоди від усіх осіб, яким належить авторське право на твір, тобто якщо права перейшли до декількох спадкоємців, то відмова одного з них від укладання договору фактично «паралізує» права інших спадкоємців і робить неможливим правомірне використання творів.

Якщо відносно випадків нероздільного співавторства (коли твір утворює одне нерозривне ціле) абзац 5 частини 1 статті 13 Закону України «Про авторське право і суміжні права» закріплює неможливість заборони використання твору одним із співавторів «без достатніх підстав», то стосовно спадкоємців таке положення у законодавстві не передбачено, проте відповідно до зазначеної постанови Верховного Суду України права, що перейшли до спадкоємців, складають одне ціле, і жоден із спадкоємців не вправі без достатніх для цього підстав відмовити іншим у дозволі на опублікування, інше використання або зміну твору [5,24].

Таким чином, можна зробити висновок про необхідність встановлення особливого порядку застосування положень про обов'язкову частку у спадщині у випадках, коли об'єктом спадкування є авторські права. При цьому, на нашу думку, важливо виходити із загального правила про те, що положення про обов'язкову частку у спадщині не повинно створювати перешкоди для використання творів і ускладнювати їх використання. Повною мірою положення про виділ обов'язкової частки у спадщині повинні застосовуватись лише в тих випадках, коли мова йде про спадкування права на винагороду.

У зв'язку з цим варто на законодавчому рівні закріпити положення, які б передбачали, що особи, які мають право на отримання обов'язкової частки у спадщині, не мають права вимагати переходу до них виключних прав на використання творів, а можуть претендувати лише на отримання частини винагороди, виплата якої передбачена положеннями Закону України «Про авторське право і суміжні права» (частина 2 статті 17, частина 2 статті 25 Закону), і частини доходів, отриманих від реалізації іншими спадкоємцями виключних прав на використання творів.

При цьому право на обов'язкову долю у винагороді за використання творів повинно реалізовуватись тільки шляхом пред'явлення відповідних вимог до спадкоємців за заповітом, які прийняли спадщину й отримують винагороду за використання твору, з виключенням можливості пред'явлення будь-яких вимог про виплату винагороди до користувачів, які на законних підставах використовують твір, проте особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, повинні мати можливість вимагати від користувачів

надання їм відомостей про суми винагороди, які виплачені спадкоємцям за заповітом або їх правонаступникам. Важливо також передбачити, що при виявленні порушень майнових прав на твори, стосовно яких такі особи мають право претендувати на частину доходів, отриманих від їх використання, вони мають право вживати заходи, необхідні для захисту прав на такі твори, лише в тому випадку, якщо власник відповідних виключних прав не здійснює їх захист.

Окремої уваги заслуговує питання про визначення кола спадкоємців, яким надається право вживати заходів, необхідних для захисту особистих немайнових прав померлих авторів.

Відповідно до частини 2 статті 29 Закону України «Про авторське право і суміжні права» спадкоємці мають право захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора [6,214].

Закон, на жаль, ніяким чином не обмежив коло таких спадкоємців. Як наслідок, особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, і стали, цілком можливо, спадкоємцями належного автору майна навіть проти його волі, формально отримують право втручатися у вирішення питань, пов'язаних із захистом його особистих немайнових прав, наприклад, із визначенням порядку зазначення імені автора, особливо, якщо автор сам за життя не вирішив це питання, пред'явленням претензій до користувачів, які здійснили переробку твору або внесли, цілком можливо, виправдані та погоджені з іншими спадкоємцями зміни до змісту творів, якщо при цьому, на їхню думку, могло бути завдано шкоди репутації автора.

Висновок. Таким чином, розгляд питання про можливість застосування положень про обов'язкову частку у спадщині при спадкуванні авторських прав дає можливість говорити про те, що національне законодавство на сьогодні не містить будь-яких положень, які дозволяли б відмовляти в застосуванні цих положень при спадкуванні авторських прав, не зважаючи на те, що це може призвести на практиці до цілої низки негативних наслідків.

З метою усунення окреслених недоліків необхідно внести до вітчизняного законодавства зміни в частині встановлення особливого порядку застосування положень про обов'язкову частку у спадщині стосовно випадків спадкування авторських прав.

Для випадків спадкування виключних прав вважаємо за доцільне використовувати більш продумані підходи, зокрема, засновані на розширенні можливості для вирішення спорів про встановлення умов використання творів у судовому порядку, що дало б змогу суду з урахуванням конкретних обставин справи відмовляти в застосуванні цього права або вносити необхідні корективи до порядку його реалізації у всіх необхідних випадках.

Вважаємо за доцільне закріпити на законодавчому рівні положення про те, що при наявності спадкоємців за заповітом особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, не входять до кола спадкоємців, яким згідно з положенням статті 29 Закону України

«Про авторське право і суміжні права» надається право вживати заходів, які необхідні для захисту особистих немайнових прав померлого автора (права авторства на твір, права на ім'я, права на захист репутації автора). В іншому випадку особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, можливо, навіть проти волі автора, набувають право втручатися у вирішення питань, пов'язаних із захистом його особистих немайнових прав, у тому числі з визначенням, наприклад, порядку зазначення імені автора (якщо автор за життя не вирішив цього питання), пред'явленням претензій до користувачів, які здійснили переробку твору чи внесли зміни до змісту твору, погоджені з іншими спадкоємцями.

Література:

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – С. 356
2. Гаврилов Э.П. Комментарий к Закону об авторском праве и смежных правах / Э.П. Гаврилов. – М.: Фонд «Правовая культура», 1996. – С. 127.
3. Сергеев А.П. Гражданское право. / А.П. Сергеев. – М.: Проспект, 2010. – Т. 3. – 494 с.
4. Гаврилов Э.П. Комментарий к Закону об авторском праве и смежных правах. / Э.П. Гаврилов – [4-е изд. перераб. и доп.] – М.: Экзамен, 2005. – С.193
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» від 4 червня 2010 року N 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 6. – С. 24.
6. Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 3792-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 43. – С. 214.

Гаценко О. А. Совершенствование правового регулирования вопросов определения обязательной доли в наследстве при наследовании авторских прав

Аннотация. Статья посвящена исследованию вопроса возможности применения положений об обязательной доле в наследстве при переходе права автора на вознаграждение в порядке наследственного правопреемства, определение обязательной доли при наследовании исключительных прав на использование произведения, а также рассмотрение вопроса о защите личных неимущественных прав автора лицами, имеющими право на обязательную долю в наследстве.

Ключевые слова: обязательная доля в наследстве, законодательство Украины, наследование, личные неимущественные права, наследственное правопреемство.

Gatsenko O. Improvement of the legal regulation of certain compulsory share in the inheritance of copyright

Summary. The article investigates the issue of application of the provisions on the compulsory share in the inheritance of the transition of the author's compensation in the order of hereditary succession, determining a compulsory share of inheritance of the exclusive rights to use the work, the question of the protection of the moral rights of the author by the persons entitled to a compulsory share in inheritance.

Key words: compulsory share of inheritance, legislation of Ukraine, inheritance, personal non-property rights, hereditary succession.